

«БІЛЛЬ ПРО ПРАВА»: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ “THE BILL OF RIGHTS”: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Мельник Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

Федіна Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
*Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Шевців М.Б., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню історичних особливостей конституційного акту «Білль про права» в Англії та десяти поправок до Конституції США, які згодом отримали назву «Білль про права», який, власне, і був в основному присвячений правам людини. Досліджено конституційний акт англійського парламенту «Білль про права» 1689 р., що істотно обмежував королівську владу на користь парламенту та перші десять поправок до Конституції США (відомі як «Білль про права»), що містять основні свободи, гарантовані кожному громадянину США та були запропоновані Конгресом США у червні 1789 р. Д. Медісоном. Визначено, що найважливішим результатом перевороту 1689 р. стало утвердження в Англії буржуазної конституційної монархії. Потрібно зазначити, що своєрідною рисою Англії є відсутність Конституції як єдиного документа. Зазначено, що Англійська конституція – це сукупність конституційних актів і угод (прецедентів), у яких отримали закріплення основні конституційні принципи та положення, структура державного механізму тощо. Розглянуто конституційний акт англійського парламенту «Закон про престолонаслідування» 1701 р., що започаткував принцип відповідальності Кабінету міністрів перед Парламентом. Крім того, судова влада стала незалежною від короля і підпорядкованою Парламентові. Після цього в Англії остаточно утвердилася конституційна, обмежена парламентом, монархія. Розкрито основні положення Декларації незалежності Сполучених Штатів (схвалена Конгресом 4 липня 1776 року), яка проголосила не лише народження нової нації, а й сформувала філософію свободи людини, що мала стати рушійною силою у всьому світі. Відтак, слід зауважити, що важливе значення у формуванні державного устрою стало прийняття Другим Континентальним конгресом документу «Статті Конфедерації» (ратифікований у 1781 р.), що закріпив конфедеративну форму державного устрою США, оскільки, штати не бажали відмовлятися від свого суверенітету. Проаналізовано процес створення Конституції США. Насамперед, потрібно зазначити, що 25 травня 1787 року у Філадельфії зібрався Конституційний конвент для розробки Конституції США. Відтак, 17 вересня 1787 року депутати схвалили Конституцію США. Відповідно, до серпня 1788 р. ратифікована штатами, а з грудня цього ж року почалося формування органів влади. Відтак, становлення конституціоналізму в США відбувалось досить стрімко і брало свій початок відразу після проголошення незалежності. Охарактеризовано перші десять поправок до Конституції США (відомі за назвою «Білль про права»), що склалися з дванадцяти поправок, але дві з них заблокували, у зв'язку з тим, що поправки стосувалися кількості представників у Конгресі та компенсації їхньої праці. Протягом шести місяців «Білль про права» ратифікований дев'ятьма штатами, але для включення його до Конституції потрібно було отримати схвалення одинадцяти штатів. Ключову роль відіграла Вірджинія, ратифікувавши 15 грудня 1791 року «Білль про права», що став частиною Конституції США. Теоретико-методологічну основу дослідження становить історико-правовий, структурно-функціональний, порівняльний та метод аналізу і синтезу.

Ключові слова: Славна революція, Білль про права, Конституція США, права людини, Закон про престолонаслідування, Декларація незалежності США, Статті конфедерації, Конгрес, десять поправок до Конституції США.

The article studies the historical features of the constitutional act "The Bill of Rights" in England and the ten amendments to the US Constitution, which later received the name "Bill of Rights", mainly devoted to human rights. The constitutional act of the English Parliament, the "Bill of Rights" of 1689, which significantly limited royal power in favor of Parliament, and the first ten amendments to the US Constitution (known as the "The Bill of Rights"), containing the fundamental freedoms guaranteed to every US citizen and were proposed to the US Congress in June 1789 by D. Madison, are studied. It is determined that the most important result of the 1689 coup was the establishment of a bourgeois constitutional monarchy in England. It should be noted that a peculiar feature of England is the absence of a Constitution as a single document. It is said that the English Constitution is a set of constitutional acts and agreements (precedents) that enshrine basic constitutional principles and provisions, as well as the structure of the state mechanism. The constitutional act of the English Parliament, the "Act of Succession" of 1701, which introduced the principle of the Cabinet's responsibility to Parliament, is examined. In addition, the judiciary became independent of the king and subordinate to Parliament. After that, a constitutional monarchy limited by Parliament was finally established in England. The main provisions of the Declaration of Independence of the United States (approved by Congress on July 4, 1776) are revealed, which proclaimed not only the birth of a new nation but also formed the philosophy of human freedom, which was to become a driving force worldwide. Therefore, it should be noted that the adoption of the document "Articles of Confederation" (ratified in 1781) by the Second Continental Congress, which consolidated the confederal form of the US state system, was of great importance in the formation of the state system, since the states did not want to give up their sovereignty. The process of creating the US Constitution is analyzed. First, on May 25, 1787, the Constitutional Convention convened in Philadelphia to develop the US Constitution. Therefore, on September 17, 1787, the deputies approved the US Constitution. Accordingly, by August 1788, it was ratified by the states, and in December of the same year, the formation of government bodies began. Therefore, the formation of constitutionalism in the USA occurred quite rapidly and started immediately after the Declaration of Independence. The first ten amendments to the US Constitution (known as the "Bill of Rights") are described as twelve. However, two were blocked because the amendments concerned the number of representatives in Congress and compensation for their work. Within six months, the "Bill of Rights" was ratified by nine states, but for its inclusion in the Constitution, it was necessary to obtain the approval of eleven states. Virginia played a key role, ratifying the "Bill of Rights" on December 15, 1791, which became part of the US Constitution. The theoretical and methodological basis of the study is the historical-legal, structural-functional, and comparative methods of analysis and synthesis.

Key words: Glorious Revolution, Bill of Rights, United States Constitution, Human Rights, Act of Settlement, United States Declaration of Independence, Articles of Confederation, Congress, Ten Amendments to the United States Constitution.

Постановка проблеми. Одним з основних правових актів, що оформили юридично конституційну монархію в Англії є «Біль про права» 1689 р., в якому проголошувалося верховенство парламенту в сфері законодавства, його виняткова прерогатива щодо введення та збирання податків; встановлювалося, що ніхто, крім парламенту, не може звільняти з-під дії закону, скасовувати закон або його призупиняти, визначати склад і чисельність армії, виділяти кошти для цієї мети; надавалася свобода виступів у парламенті та подачі петицій; гарантувалося часте й регулярне скликання палат парламенту.

Разом з тим підкреслимо, що значне місце серед найпрогресивніших конституційних документів 1787 р. займає Конституція США, яка в більшій мірі була присвячена принципу розподілу влади, встановлювала форму правління та повноваження штатів. Втім, при усій позитивності й демократизмі, Конституція 1787 р. містила низку недоліків. Серед яких можемо виділити відсутність розділу про демократичні права та свободи громадян, що невдовзі стало поштовхом кількох штатів для відмови у ратифікації Конституції США. Відтак, Джеймс Медісон запропонував першу серію поправок до Конституції, яка згодом стала йменуватися «Біль про права», який є одним з основоположних документів в історії становлення американського конституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження Конституції США, десяти поправок до неї та «Біль про права» в Англії склала низка наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Гутів Б., Головка О., Конончук Ю., Легка О., Наконечна А., Палант Б., Тищик Б. та ін.

Метою статті є з'ясування сутності та основних положень конституційного акту «Біль про права» в Англії та десяти поправок до Конституції США, які згодом отримали назву «Біль про права», який, власне, присвячений правам людини.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження, насамперед, варто зупинитись на розгляді міжнародного документу «Біль про права» в Англії, Конституції США і десяти поправок до неї. Вважаємо за доцільне зазначити, що в Англії 1688 р. відбувся державний переворот, увійшовши в історію під найменуванням «Славна революція» [1, с. 204], яка, по суті, завершила оформлення компромісу між фактично панівною буржуазією і офіційно правлячою земельною аристократією. Політична влада опинилася в руках дворян-землевласників, які повинні були підтримувати інтереси фінансової верхівки буржуазії. Найважливішим результатом перевороту 1689 р. стало утвердження в Англії буржуазної конституційної монархії.

Слід відмітити, що своєрідною рисою Англії є відсутність Конституції як єдиного документа. Англійська конституція – це сукупність конституційних актів і угод (прецедентів), у яких отримали закріплення основні конституційні принципи і положення, структура державного механізму тощо. У цьому відношенні виняткове значення мають два конституційні акти англійського парламенту «Біль про права» 1689 р. і «Закон про престолонаслідування» 1701 р. [2, с. 100].

Аналізуючи «Біль про права», потрібно зазначити, що конституційний акт істотно обмежував королівську владу на користь парламенту. Король не міг без згоди парламенту призупиняти закони; заборонялося призначати і збирати податки без дозволу парламенту; не мав права збирати і утримувати армію без дозволу парламенту; вибори в парламент мали бути вільними; свобода слова, обговорень і прийняття актів у парламенті не повинні обмежуватися і піддаватися контролю в якомусь іншому суді або місці, крім парламенту; парламент повинен скликатися досить часто [2, с. 99]. Королівські витрати приймалися лише на один рік і щороку повинні були підтверджуватися парламентом. Ця обставина ставила короля в залежність від парламенту.

Наступні основи конституції були закладені в «Законі про престолонаслідування», в якому, насамперед, зазначалося питання щодо порядку престолонаслідування після бездітних Вільгельма Оранського і Марії, спадкоємицею англійського престолу було проголошено молодшу дочку Якова II – Анну, а після її смерті корона переходила до бічної лінії Стюартів – князів Ганноверу. Основними в законі було два положення, зміст яких свідчить про подальше обмеження королівської влади на користь парламенту. Одне з них встановлювало контрасигнатуру, тобто процедуру, яка передбачала дійсність актів, виданих королем, тільки за умов наявності підпису відповідного міністра. Наступне положення зводилось до встановлення принципу незмінності суддів. Усунути їх з посади можна було тільки за рішенням парламенту. Зазначене правило мало велике значення, оскільки, проголошувало відділення судової влади від виконавчої.

Таким чином, встановлюючи порядок спадкування престолу, «Закон про престолонаслідування» 1701 р., водночас, обмежив права монарха. Дійсними вважалися лише акти, підписані, крім короля, членом Таємної ради, який вносив законопроект на розгляд парламенту. Зросла політична роль міністрів, які, в свою чергу, могли бути притягнуті парламентом до відповідальності. Загалом, правовий акт започаткував принцип відповідальності Кабінету міністрів перед парламентом. Крім того, судова влада стала незалежною від короля і підпорядкованою парламентові. Після цього в Англії остаточно утвердилася конституційна, обмежена парламентом, монархія [1, с. 205].

Розглядаючи правові та політичні аспекти утворення США як демократичної федеративної республіки, їхньої Конституції і конституційного ладу [3, с. 16], слід відмітити, що на початку липня 1776 р. Конгрес розпочав обговорення Декларації незалежності Сполучених Штатів, проєкт якої підготовлений комітетом на чолі з Т. Джефферсоном [4, с. 146].

У Декларації незалежності проголошено невід'ємні природні права людей (право на життя, свободу і прагнення до щастя, а також право на опір насильству та створення відповідних щодо своїх стремлень властей (урядів) і право повалення їх, якщо вони не захищають народні інтереси) та утворення нової держави – Сполучених Штатів Америки [5, с. 168–171].

Проголошення Декларації незалежності означало остаточне та цілковите розірвання стосунків з Англією, але водночас – необхідність незалежного державно-політичного, економічного й соціального розвитку, самостійного державного будівництва. Важливим було якнайшвидше створити державний апарат, законодавство, судову систему, регулярні збройні сили, фінансову систему, дипломатичну службу і т. п. [5, с. 52].

Відтак, 4 липня 1776 року Декларація незалежності схвалена Конгресом, яка проголосила не лише народження нової нації, а й сформувала філософію свободи людини, що мала стати рушійною силою у всьому світі [4, с. 146].

Після прийняття Декларації незалежності постало питання державного устрою. Ще до прийняття Конституції, в 1776–1777 рр. Другий Континентальний конгрес прийняв Статті про Конфедерацію і Вічний Союз – документ, який був ратифікований у 1781 р. [6, с. 6].

«Статті конфедерації» – документ, що закріпив конфедеративну форму державного устрою США, оскільки, штати не бажали відмовлятися від свого суверенітету. Створювалися спільні державні органи: законодавчим органом став однопалатний Конгрес, виконавчим – Комітет штатів. Прийняття «Статей конфедерації» й утворення конфедеративного союзу штатів стало значним кроком вперед у становленні американської державності. Саме у межах конфедерації були закладені економічні, політичні, соціальні, зрештою психологічні засади цієї державності, юридичною основою якої стане Конституція 1787 р. [7, с. 60].

Зазначимо, що 25 травня 1787 року у Філадельфії зібрався Конституційний конвент для розробки Конституції США. Для участі в ньому були обрані представники від усіх штатів [8, с. 98]. 17 вересня 1787 року депутати схвалили Конституцію США. До серпня 1788 р. була ратифікована штатами, а з грудня цього ж року почалося формування органів влади. У грудні 1788 р. обрано главу держави, першим президентом котрої став Дж. Вашингтон, а у квітні 1789 р. замість Другого Континентального конгресу, що саморозпустився, відкрилася перша сесія парламенту – Конгресу [9, с. 308]. Відтак, становлення конституціоналізму в США відбувалось досить стрімко і брало свій початок відразу після проголошення незалежності. Про це, зокрема, свідчить високий юридичний рівень Конституції 1787 р. та утвердження доктрини верховенства її над звичайними законами [8, с. 98].

Конституція Сполучених Штатів, хоч і доволі коротка за змістом, загалом є, безумовно, прогресивним документом, яким завершився початковий етап державного будівництва в країні, що з часу її прийняття стала федерацією. Про це з усією очевидністю свідчить той факт, що прийнята 230 років тому, Конституція діє (з певними доповненнями) до цього часу.

Значущість Конституції 1787 р. полягає ще в тому, що на відміну від Європи, де у той час існували переважно абсолютні чи напівабсолютні монархії, у США проголошено республіканську форму правління у вигляді президентської республіки з класичним поділом на три гілки влади (законодавчу, виконавчу і судову). При цьому Конституція передбачала створення такого механізму, у межах якого кожна з гілок влади могла нейтралізувати узурпаторські посягання іншої, якщо б такі виникали [7, с. 64].

Однак, попри всі позитивні сторони Конституції 1787 р., необхідно зауважити низку недоліків. Основним було те, що робився акцент на розподіл влади, формування та функціонування державних інституцій, проте дещо в загальному описувалися права та свободи громадян. Внаслідок цього деякі штати відмовились ратифікувати Конституцію США в такому вигляді, що привело до створення циклу поправок до неї [8, с. 99].

Перші десять поправок до Конституції США (відомі як «Біль про права») містять основні свободи, гарантовані кожному громадянину США, були запропоновані Конгресом США у червні 1789 р. Д. Медісоном [9, с. 309]. Протягом шести місяців «Біль про права» ратифікований дев'ятьма штатами, але для включення його до Конституції потрібно було отримати схвалення одинадцяти штатів. Вирішальну роль відіграла Вірджинія, ратифікувавши «Біль про права» 15 грудня 1791 року, що став частиною Конституції США. Спочатку «Біль про права» складався з дванадцяти поправок, але дві з них заблокували, оскільки, поправки стосувалися кількості представників у Конгресі та компенсації їхньої праці [6, с. 11].

У цьому контексті вважаємо за доцільне зазначити десять поправок до Конституції США.

Перша поправка проголошувала, що «...конгрес не має права видавати закони, які обмежували б свободу совісті, свободу слова чи преси або право народу мирно збиратися й звертатися до Уряду з петиціями...».

У другій поправці зазначено «...право народу зберігати і носити зброю не підлягає обмеженню...».

Третя поправка відмітила, що «...в мирні часи заборонялося розміщати солдатів на постій до будь-якого будинку без згоди його власника...».

Поправка четверта декларувала право народу на охорону особи, житла, паперів та власності від необґрунтованих обшуків чи затримань. Ордери на обшук чи затримання не повинні видаватися без достатніх підстав, підтверджених присягою чи урочистою обіцянкою [2, с. 123].

Важливе значення мала п'ята поправка, яка забезпечувала охорону особи і приватну власність. Відтак, в зазначе-

ній поправці зазначено, що «...ніхто не повинен притягатися до відповідальності за тяжкий чи інший ганебний злочин інакше, як за постановою чи звинуваченням, ухваленим розширеною колегією присяжних; ніхто не повинен двічі відповідати життям чи тілесною недоторканністю за один і той самий злочин, нікого не повинні притягувати свідчити проти самого себе, ніхто не повинен бути позбавлений життя, свободи чи власності без належного судового розгляду, ніякої приватної власності не повинні відбирати для державного використання без справедливого відшкодування...».

Шоста поправка закріплює право на справедливий та невідкладний суд присяжних. Обвинувачуваний має право на очну ставку зі свідками, які виступають проти нього, а також може вимагати свідків зі свого боку і користуватися допомогою адвоката.

В сьомій поправці вказується, що факт, який уже був предметом розгляду присяжних, не може переглядатися вдруге будь-яким судом США.

Поправка восьма забороняла вимагати надмірно великі застави, стягувати завеликі штрафи, накладати жорстокі й незвичайні покарання.

Дев'ята поправка вказує на невичерпність перерахованих у Конституції прав.

У десятій поправці зазначається, що «...повноваження, які не надані за Конституцією федеральному уряду та не заборонені для виконання штатам, зберігаються за штатами чи за народом...» [2, с. 124].

З огляду на це, поправки мали щонайменше подвійну мету, по-перше, вони створювали сферу загальнофедерального контролю і законодавства стосовно громадянських прав та свобод; по-друге, вперше у сфері політичного законодавства вони були побудовані як заборони й обмеження, що накладалися на законодавців [9, с. 309].

Слушно зауважує професор О. М. Головка [3, с. 19] «...не лише Конституція США, а й «Біль про права» приймалися в часи, коли в світі існували лише дві демократичні держави – Англія та Нідерланди, у Франції вирувала революція, а в російській імперії Катерина II вдруге закріплювала українських і прибалтійських селян...». Відтак, був зроблений вирішальний крок до усвідомлення світом того, що людина є найвищою соціальною цінністю.

Насамперед, потрібно зауважити, що «Біль про права» захищає індивідуальні свободи від влади федерального уряду; гарантує свободу слова, преси, віросповідання, петицій та зібрань, а також визначає права обвинувачених у кримінальних справах та права відповідачів у цивільних справах [8, с. 99].

Більше того, «Біль про права» органічно увійшов до Конституції 1787 р., яка відобразила, таким чином, дві тенденції у становленні незалежної американської держави, з однієї сторони – прагнення буржуазії та плантаторів всіляко обмежити завоювання революції, з другої – активну діяльність народних мас, завдяки яким було здобуто перемогу у війні за незалежність.

Значущість Конституції 1787 р. полягає ще й в тому, що на відміну від Європи, де у той час існували переважно абсолютні чи напівабсолютні монархії, у США проголошено республіканську форму правління у вигляді президентської республіки з класичним поділом на три гілки влади: законодавчу, виконавчу і судову. При цьому Конституція передбачала створення такого механізму, у межах якого кожна з гілок влади могла нейтралізувати узурпаторські посягання іншої, якщо б такі виникали [7, с. 63].

Отже, у запеклій боротьбі лише після прийняття документу «Біль про права» у 1791 р. була остаточно ратифікована Конституція США. Однак, офіційною датою прийняття Конституції вважається 17 вересня 1787 року [2, с. 124].

Висновки. Отже, розглянувши конституційний акт «Біль про права» 1689 р. в Англії, потрібно зазначити, що це один із найважливіших правових актів, що оформили юридично конституційну монархію в Англії, яка встано-

вилася в результаті «Славної революції». Після чого парламент прийняв низку законодавчих актів, які містили важливі конституційні положення.

Проаналізувавши історико-правовий аспект утворення США як демократичної федеративної республіки, спочатку потрібно зазначити, що 4 липня 1776 року Конгрес схвалив Декларацію незалежності США, що в свою чергу, означало остаточне та цілковите розірвання стосунків з Англією, але водночас – необхідність незалежного державно-політичного, економічного й соціального розвитку, самостійного державного будівництва.

Наступною ключовою подією в історії США, слід відмітити прийняття Конституції (17 вересня 1787 року), яка,

безумовно, є прогресивним документом, яким завершився початковий етап державного будівництва в країні. Текст Конституції залишається незмінним з 1787 р., зміни лише додаються до тексту у вигляді поправок та діє (з певними доповненнями) дотепер.

Необхідно також зауважити, що перші десять поправок до Конституції США («Білль про права») містять основні свободи, гарантовані кожному громадянину США. Для того аби включити «Білль про права» до Конституції, потрібно було отримати схвалення одинадцяти штатів. Відповідно, основну роль відіграла Вірджинія, ратифікувавши «Білль про права» 15 грудня 1791 року, що став частиною Конституції США.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2020. 618 с.
2. Дручек О. В., Волуйко О. М., Вовк В. М., Посмітна В. В., Коба М. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. Київ, 2024. 186 с.
3. Головка О. М. Природно-правова теорія і конституційне будівництво в США. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2016. Вип. 22. С. 16–20.
4. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.) : навчальний посібник. Львів : Світ, 2013. 752 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : у 2-х т. / за ред. чл.-кор. АПр.Н України, проф. В. Д. Гончаренка. Київ : Вид-дім «Ін Юре», 1998. Т. 2. 716 с.
6. Палант Б. Білль про права (практика застосування). Харків : Право, 2018. 264 с.
7. Тищик Б. Конституція Сполучених Штатів Америки – перша діюча конституція світу (до 230-річчя основного закону США). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. Вип. 65. С. 56–65.
8. Гутів Б. І. П'ята поправка до Конституції США – як одна з основоположних норм захисту прав людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 76. С. 97–102.
9. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. 2-ге вид. перероб. й доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 730 с.